

**ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИВАТНІ МАЄТНОСТІ
ГЕТЬМАНА ДАНИЛА АПОСТОЛА
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГЕНЕРАЛЬНОГО
СЛІДСТВА ПРО МАЄТНОСТІ 1729-1731 РР.)**

На підставі матеріалів Генерального слідства про маєтності схарактеризовано приватні земельні володіння, які належали гетьману Данилу Апостолу на території Миргородського й Чернігівського полків Гетьманщини.

Ключові слова: Українська козацька держава, Миргородський та Чернігівський полки, приватні земельні володіння, гетьман Данило Апостол, Генеральне слідство про маєтності 1729-1731 рр.

Під час Національної революції середини XVII ст. на території Війська Запорозького склалася нова система аграрних відносин. Колишні шляхетські маєтності перейшли у власність Української козацької держави й потрапили до категорії так званих «свободных войсковых» володінь, що перебували у розпорядженні гетьмана. Частина їх разом з посполитими мешканцями призначалася на утримання козацької старшини. Користування ранговими маєтностями мало тимчасовий характер й обмежувалося строком перебування особи на певному уряді. Водночас продовжувала існувати приватна власність. За представниками нової соціально-політичної еліти у більшості випадків зберігалися колишні володіння. Згодом статки примножувалися за рахунок маєтностей та угідь, отриманих за заслуги (від полковників, гетьманів й московських царів), набувалися шляхом купівлі й колонізації земель, а інколи відвертого привласнення. Не становили винятку у цьому відношенні й гетьмани. Отримуючи від московських царів маєтності «на булаву», вони зберігали за собою володіння, здобуті приватним чином. Вивчаючи проблему аграрних відносин, більшість науковців зосереджувалась на рангових володіннях гетьманів, водночас їхні приватні маєтності не привертали належної уваги дослідників [3, 20-28]. Одними з перших на приватні маєтності гетьмана Д. Апостола у розвідках з генеалогії звернули увагу О. Лазаревський та В. Модзалевський. Використовуючи юридичні акти, вони назвали поселення, де знаходились маєтності Д. Апостола, навели відомості про шляхи їх набуття [8, 91-95; 9, 6-7]. Е. Радакова дослідила деякі аспекти діяльності гетьмана, спрямованої на освоєння вільних земель й заснування слобід [11, 458-468]. У ґрунтовній монографії, присвяченій добі гетьманування Д. Апостола, Б. Крупницький навів загальну кількість маєтностей й посполитих дворів, які належали родині Апостолів. За даними «Реєстру пожитков», складеного у 1724 р., з приводу його арешту у «справі П. Полуботка», тодішньому

миргородському полковнику Д. Апостолу та його родині належали двори у Києві, Коропі й Миргороді, 16 сіл, 3 «деревни», 1 слобідка й 10 хуторів, загалом 2678 посполитих дворів [6, 5-6].

Важливу інформацію щодо приватних володінь гетьмана Д. Апостола містять ревізії другої половини 20-х – початку 30-х рр. XVIII ст., зокрема матеріали Генерального слідства про маєтності. Цей захід проводився у 1729-1731 рр. на території козацької держави, котра складалася з 10 військово-адміністративних одиниць (полків). Необхідність перевірки стану землеволодіння значною мірою була зумовлена загостренням кризи в аграрних відносинах, що виявилася у різкому скороченні кількості вільних, рангових та ратушних земельних володінь за пропорційного зростання приватних й монастирських маєтностей. Підставою для обстеження стали так звані «Решительные пункты», розроблені у Верховній таємній раді від імені імператора Петра II для гетьмана Д. Апостола. Зокрема, 8 «пункт» стосувався умов затвердження за власниками отриманих за заслуги, успадкованих й куплених земельних володінь. Інші статті документу передбачали перевірку легітимності прав на володіння й виявлення вільних маєтностей. Крім того, маєтки, які раніше призначалися на утримання гетьмана, урядовців й представників міського самоврядування, але потрапили у власність приватних осіб й монастирів, мали бути повернуті державі [10, 75-83]. Указ імператора про апробацію «Решительных пунктов» до Генеральної військової канцелярії надійшов 12 квітня 1729 р. (дати у тексті подаються за старим стилем) [12, 71].

За основу для перевірки були взяті матеріали ревізії, здійсненої у 1726 р. російськими офіцерами Глухівського гарнізону. Ці відомості, впорядковані у вигляді витягу (так званого «Екстракта»), з канцелярії російського резидента при гетьмані, князя О. Шаховського, надіслали до Генеральної військової канцелярії, а звіди, у супроводі універсалів гетьмана Д. Апостола й інструкцій, переадресували до полкових канцелярій. Для перевірки надісланих відомостей на місцях були створені комісії, які склалися з представників полкової старшини, сотників, бунчукових і значкових товаришів та канцеляристів. Діяльність збирачів інформації координувала комісія у складі генеральної старшини та полковників, засідання якої відбувалися у Глухові [4, 304, 306-307, 309-310, 318, 320-322, 327]. Обстеження маєтностей розпочалося влітку 1729 р. Члени полкових комісій попереджали свідків та старожилів – мешканців маєтностей про відповідальність за неправдиву інформацію й на підставі «данных им вопросов» опитували старожилів і власників про час та обставини заснування населених пунктів і попередніх власників. Особливо «розищиков»

цікавили відомості про підстави володіння, зокрема, чи призначалася раніше та чи інша маєтність на якийсь ранг козацької старшини, або на утримання урядовців магістрату [1, 8, 10, 11, 14-15, 17, 18, 25]. Втім, опитувані не завжди володіли потрібною інформацією і не могли надати вичерпних свідчень про історію володіння у давні часи [2, 142]. Отримані свідчення фіксувалися у вигляді так званих «сказок», «доношений», складених власниками маєтностей, або «ведомостей», узагальнених у сотенних правліннях й надісланих до полкових канцелярій. Крім того, власників зобов'язали представити у розпорядження комісій автентичні документи на володіння. У багатьох випадках з об'єктивних чи суб'єктивних причин відомості про юридичні акти не були надані. Зокрема, за матеріалами Генерального слідства про маєтності Миргородського полку, гетьман Д. Апостол володів деякими маєтностями на підставі гетьманських універсалів, однак часу їхнього надання встановити не вдалося, бо «самые оригиналы в 1724-м году во время описи дому поутерялися, а копий з оных также не имеется» (малися на увазі події, пов'язані з арештом тодішнього миргородського полковника Д. Апостола у «справі Полуботка»). Сам гетьман також не пам'ятав, коли ці документи були надані [1, 11, 26-27]. Процес збирання й систематизації відомостей ускладнювалося тим, що багатьом власникам належали володіння на території кількох сотень, ба навіть полків. Зібрані матеріали дозволили знайти та виправити помилки, яких припустились російські офіцери під час проведення ревізії 1726 р. За нашими підрахунками, у приватній власності гетьмана Д. Апостола на території Миргородського полку знаходилось 2.109 дворів (за витягом з ревізії 1726 р.), тоді як за «Екстрактом, генеральної старшиною апробованим» ми нарахували 2.003 двори [1, 8, 10, 11, 14, 17, 18, 25-26]. Виявлені маєтності були обстежені за загальною програмою, а відомості про них вміщені у матеріалах Генерального слідства про маєтності. У травні 1730 р. гетьман Д. Апостол наказав полковникам принагідно апробувати зібрану інформацію, затвердити систематизовані полковними комісіями матеріали підписами полковників та полкової старшини й надіслати до Глухова у розпорядження урядової комісії [7, VII-VIII, ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 571].

Новий етап Генерального слідства розпочався 1730 р. вже за правління Анни Іоанівни, яка змінила на престолі померлого Петра II. Повнота й достовірність отриманих відомостей не задовольнили Генеральну комісію. У листопаді – грудні того ж таки року, згідно імператорського указу та універсалу гетьмана Д. Апостола, для

підтвердження своїх прав власників маєтностей зобов'язали надати оригінали й копії юридичних актів на земельні володіння. Збирання документів ускладнювалося тим, що землевласники мали володіння не лише на території кількох сотень певного полку, а й у кількох полках одразу. Окремі власники не спромоглися надати жодних документів на підтвердження майнових прав. Виготовлені копії юридичних актів впорядкували за власниками й за сотнями, на терені яких знаходились маєтності. Відомості про зміст документів та наявність копій у стислому вигляді додали до інформації, зібраної й перевіреної полковними комісіями. На початку січня 1731 р., під час підсумкових засідань урядової комісії, які відбувалися у глухівській резиденції гетьмана, матеріали Генерального слідства про маєтності усіх полків були піддані остаточній апробації [5, 76-79]. На цій підставі генеральна старшина й полковники визначили подальшу долю володіння й розподілили їх за типами власності на 6 розрядів («статей»): рангові; приватні; магістратські й ратушні; вільні; спірні й сумнівні; монастирські [ЦДІАК України, ф. КМФ. – 7, оп. 2, спр. 20, арк. 93; ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 240 (101/ II), арк. 20]. «Екстракты» з Генерального слідства про маєтності кожного полку наприкінці були засвідчені підписами генеральної, полкової та сотенної старшини. Саме під час підбиття підсумків миргородський полковник П. Апостол, син гетьмана, за дорученням батька надав у розпорядження генеральної старшини оригінал й копію жалуваної грамоти царя Петра I, виданої у 1710 р. тодішньому миргородському полковнику Д. Апостолу, задля підтвердження прав на набуті маєтності. Канцелярист Генеральної військової канцелярії В. Севаст'янович засвідчив відповідність копії оригіналу, після чого автентичний документ повернули власнику. Потім копію грамоти передали чернігівському полковому писарю І. Янушкевичу, котрий здійснював апробацію й впорядкування документів на маєтності, розташовані у Чернігівського полку. Згадану копію було вкладено до збірки юридичних актів Сосницької та Понорницької сотень [2, 658-662]. Упорядковані копії юридичних актів приєднали до матеріалів Генерального слідства про маєтності й у супроводі клопотань до імператриці, про надання володіння на ранги державним урядовцям, доправили для затвердження до Московського департаменту Колегії іноземних справ. Копії цих матеріалів залишились у Генеральній військовій канцелярії [5, 81; 7, VIII-IX].

Більшість маєтностей, якими як приватна особа володів гетьман Д. Апостол, була зосереджена на території Миргородського полку. За «Екстрактом» з Генерального слідства про маєтності, складеним генеральною старшиною й полковниками,

на території Миргородської сотні гетьману Д. Апостола належали 468 посполитих дворів у містечку Хомутець, 103 двори у селі Бакумівка, 335 дворів у селі Попівка. Разом – 3 маєтки (906 дворів). Зокрема, володіння у селах Хомутець й Бакумівка «еще до отходу с под Польской области от князя Вишневецкого надання были покойному отцевеполковника Миргородского Даниила Апостола полковнику же Павлу Апостола». Посполиті села Попівка раніше підпорядковувалися правлінню Миргородської сотні. Зрештою, на підставі царських жалуваних грамот, виданих у 1690 й 1710 рр., згадані маєтки отримав «бывший полковник, а нынешний Гетман Даниил Апостол за верные и знатные свои службы ... в вечное владение» [1, 8, 25]. На території Хорольської сотні гетьману Данилу Апостола, як приватній особі, належали 161 двір у селі Верчуни й 15 посполитих дворів у селі Стайках, тобто – 2 маєтки (176 дворів). Зокрема, за свідченнями, зібраними у 1729-1730 рр. Миргородською полковою комісією, згадані володіння раніше підпорядковувалося сотенному правлінню («надлежали до сотни»), доки Д. Апостол, натовді миргородський полковник, не набув маєток у Верчунах на підставі згаданих вище царських жалуваних грамот. Посполиті двори у Стайках він отримав на підставі гетьманського універсалу, втраченого у 1724 р. «во время описи дому его» [1, 10-11, 25-26]. У Голтвянській сотні Данилі Апостола належали 272 двори у селі Фидрівка й 124 двори села Сухорабівка, разом – 2 маєтки (396 дворів). Зокрема, Сухорабівка «здавна надлежала под сотню, а не бывала под жадными владельцами и на уряды в надаче, кроме нынешнего гетмана Даниила Апостола; а село Фидровка на пустом селище тем же владельцем людьми осажена». Підставою для володіння була царська жалувана грамота, отримана у 1710 р. «за верные и знатные его службы во вечное владение» [1, 14, 25]. У селі Турбаях Остапівської сотні Д. Апостола належало 214 дворів. Згадані посполиті мешканці раніше підпорядковувалися сотенним урядовцям, доки миргородський полковник не забрав маєток у свою власність на підставі гетьманських універсалів, загублених у 1724 р. [1, 14, 26]. На території Шишацької сотні Д. Апостол володів 97 дворами у селі Перевіз, які раніше належали до категорії «свободных войсковых» (державних) володінь й підпорядковувалися сотенним урядовцям. У 1690 р. цар затвердив цей маєток, разом з іншими, у довічну власність Д. Апостола [1, 17, 25]. На території Сорочинської сотні Д. Апостола належали 35 дворів у селі Портянки й 179 дворів у селі Савинці, разом – 2 маєтки (214 дворів). Посполиті мешканці села Портянки раніше підпорядковувалося сотенному правлінню, доки він не отримав за заслуги гетьманський універсал на це володіння [1, 18, 26]. Село Савинці також «издавна надлежало под сотню,

а не было под жадными урядами, кроме нынешнего гетмана Даниила Апостола», доки у 1710 р. не було закріплене за миргородським полковником царською жалуваною грамотою [1, 18, 25]. Будь-які юридичні акти, які б підтверджували права власності Д. Апостола, у матеріалах Генерального слідства про маєтності Миргородського полку відсутні.

Більш детально у матеріалах Генерального слідства про маєтності описано історію володінь, які належали Д. Апостола у Понорницькій сотні Чернігівського полку. Згідно з витягом з ревізії 1726 р., йому належали 6 дворів у селі Хлоп'яники; 15 дворів у селі Шаболтасівка; 30 дворів у «деревне» Лузики; 12 дворів у «деревне» Руденка; 61 двір у слободі Данилівка; 17 дворів у слободі Ушівка; 8 дворів у хуторі Павловщина, загалом – 8 маєтностей (149 дворів), а також млин на р. Жуклоть (з двома млиновими колесами); млин на р. Блистова (також з двома колесами) й млин на р. Головісна (з трьома борошномельними колесами й колесом для валяння вовни). Підставою для набуття була царська жалувана грамота, видана у 1710 р. Д. Апостола «за службы его, в недвижимое владение». За свідченнями тамтешніх мешканців, отриманими у 1729-1730 рр., посполиті двори у селі Хлоп'яники, «деревнях» Лузики, Руденка й у слободі Ушівка («Ушивцы») перебували у власності чернігівського полковника В. Дуніна-Борковського, який згодом став генеральним обозним. Село Шаболтасівка належало понорницькому сотнику Н. Шаболтасському. Згодом володіння перейшло до матері гетьмана Д. Многогрішного. Потім маєтність перебувала у розпорядженні гетьманів І. Самойловича й І. Мазепи. Останній передав село генеральному обозному В. Дуніну-Борковському. Коли той помер, у 1702 р., маєток знову перейшов у власність І. Мазепи. Слободу Данилівка гетьман Д. Апостол заснував на власній землі. Згадані маєтності миргородський полковник Д. Апостол отримав від гетьмана І. Мазепи й на підставі згаданої вище царської жалуваної грамоти, а хутір Павлівщину купив [2, 141-142, 152]. У тій самій Понорницькій сотні, згідно витягу з ревізії 1726 р., Д. Апостола належали 80 посполитих дворів села Авдіївка, млин з двома борошномельними й одним «валюшним» колесами, розташований на р. Кістра, та млин з двома борошномельними колесами на р. Убідь. У цьому ж витягу згадується, що на час проведення ревізії маєток був переданий в якості посагу зятю Д. Апостола – бунчуковому товаришу М. Скоропадському (Михайло Васильвич мав другий шлюб з Прасков'єю Данилівною Апостол, яка померла у ніч з 1 на 2 листопада 1731 р. у Глухові. У першому шлюбі вона була дружиною Михайла Васильовича Дуніна-Борковського) [9, 8, 486]. За свідченням тамтешніх старожилів, отриманим у 1729 р., згадане село «по изгнании поляков было

свободное», доки ним не заволодів чернігівський полковник В. Дунін-Борковський, згодом обраний генеральним обозним. Скориставшись можливістю, він затвердив за собою маєтність царською жалуваною грамотою «и владел лет около пятидесять по смерть свою». Згодом володіння перейшло до миргородського полковника Д. Апостола «и за ним, лет больше двадцати содержится и жалованною грамотою утверждено... аныне, по его ждачи, владеет тим селом зять его» [2, 146-147, 152]. Водночас, у матеріалах Генерального слідства про маєтності Чернігівського полку відсутні будь-які відомості про маєток, який належав гетьману Д. Апостолу у селі Жукля Понорницької сотні [13, 27-43].

У січні 1731 р. син гетьмана – миргородський полковник П. Апостол надав у розпорядження Генеральної комісії оригінал й копію жалуваної грамоти, виданої 3 березня 1710 р. державним канцлером Г. Головкиним від імені царя Петра I миргородському полковнику Д. Апостолу «за многие верные службы отца его, Данилова, Павла Апостола, так и за его, Даниловы ... верные и знатные службы, а особливо в нынешнюю измену вора и изменника Мазепи ... на прежние и внов данные маєтности, по универсалам ... прежних гетманов и нынешнего гетмана Ивана Илича Скоропадского». Підставою для надання жалуваної грамоти була «челобитная» Д. Апостола, подана царю 21 січня 1710 р., з проханням врахувати вірну багаторічну службу московським царям та участь у «Чигиринских, Крымских, Казикерменских, и в Лифлянских походах, под Нарвою, також в Польше против Шведов и во время изменника Мазепы» і затвердити маєтності, конфірмовані й надані гетьманом І. Скоропадським. На підтвердження претензій тодішній миргородський полковник Д. Апостол пред'явив у Малоросійському приказі царську жалувану грамоту від 30 вересня 1690 р., видану на підставі гетьманських універсалів. Зокрема, цей документ підтверджував права власності на маєтки у селах Хомутець, Бакумівка, слобідку Фридрівку з греблею, млином й приналежними до цих володінь угіддями, млини, ґрунти й угіддя, куплені Д. Апостолом «со всеми к ним принадлежащими угодии, как они изстары ограниченне имеют ... в отчине в вечном владении». Того ж таки 1710 р. козак Миргородського полку Ф. Глуховець за дорученням миргородського полковника Д. Апостола доправив до Малоросійського приказу універсал гетьмана І. Скоропадського, виданий у Лебедині 10 грудня 1708 р. Згідно з універсалом, гетьман підтвердив права Д. Апостола на довічну власність й «спокойное владение» наданими раніше володіннями, зокрема, маєтками у селах Хомутець, Бакумівка, Савинці, Попівка, Перевіз, слобідку Фридрівку, села Сухорабівку, Вергуни, Авдіївку, розташовану у селищі Хондрівка стару греблю на р. Псел та прилеглі

до них угіддя. Крім того, «ради разорения и обид в имениях его от войск неприятельских швецких чрез наущение изменника Мазепу не мало понесенных» І. Скоропадський надав у власність миргородського полковника деякі маєтності на території Чернігівського полку, зокрема села Шаболтасівку, Хлоп'яники, Лузики; млин, розташований на р. Убідь (між селами Орлівка й Козилівка); млин й хутір, які раніше належали покійному Павловському з усіма належними угіддями й ґрунтами. Особливо гетьман застерігав, аби «около села Хлопяников посторонние жители того села в пущах никакого дерева не рубили и не пустошили». Війти й посполиті мешканці згаданих поселень, як піддані миргородського полковника, мали «всякое належащее в приходах и поборах отдавали послушание, опроч казаков, в тех селех живущих, которые при своих стародавних волностях сохранены быть имеют». Інші власники застерігалися від перешкод й опору новому власнику у отриманні прибутків з сіл, млинів, угідь «так же и с мельници Хоминой всяких пожитков». Зрештою, цар задовольнив клопотання Д. Апостола й затвердив усі згадані володіння у непорушну довічну власність [2, 658-662].

Отже, за даними Генерального слідства про маєтності, на території Миргородського й Чернігівського полків гетьману Д. Апостолу, як приватному власнику, належали 20 маєтків (2.232 посполиті двори). Зокрема, у Миргородському полку Д. Апостол володів 11 маєтками (загалом 2.003 посполиті двори). З них 2 володіння (571 двір) Д. Апостол успадкував від батька; 1 маєток (272 двори) села Фидрівка були осаджені власником «на пустом селище». Інші володіння раніше належали до категорії «свободных войсковых». З них 3 села (264 двори) власник отримав від гетьманів І. Мазепи й І. Скоропадського, 5 маєтностей (1.168 дворів) були затверджені за заслуги у довічну власність на підставі жалуваних грамот царя Петра I. У Чернігівському полку гетьману належали 9 володінь (229 дворів). Зокрема, 5 маєтностей (160 дворів) колишній миргородський полковник отримав за заслуги від гетьмана І. Скоропадського й царя Петра I, 8 дворів хутора Павловщина були набуті шляхом купівлі, а слобідку Данилівку (81 двір) гетьман заснував на власній землі.

Посилання

1. Барвинский В.А. Генеральное следствие о маєтностях Миргородского полка 1729 – 1730 г. (Отгиск из выпуска 9-го Трудов Полтавской ученой архивной комиссии) / Барвинский В.А. – Полтава, 1912. – 59 с.
2. Генеральное следствие о маєтностях Черниговского полка 1729 – 1730 гг. / [Под ред. Н.П. Василенко] // Материалы для истории экономического, юридического и общественного быта Старой Малороссии. – Вып. III. – Чернигов, 1908. – XXX, 709 с.
3. Гуржий А.И. Эволюция феодальных отношений на

Левобережной Украине в первой половине XVIII в. (АН УССР – Институт истории) / Гуржий А. И. – К., Наукова думка, 1986. – 134 с.

4. Дневник генерального подскарбия Якова Марковича (1717 – 1767 гг.). Издание «Киевской старины» [Под ред. А.М. Лазаревского]. – К., 1895. – Ч. 2 (1726 – 1729 гг.). – II, 342 с.

5. Дневник генерального подскарбия Якова Марковича (1717 – 1767 гг.). [издание «Киевской старины» под ред. А. Лазаревского]. – К., 1897. – Ч. 3 (1730 – 1734). – I, 418 с.

6. Крупницький Б. Гетьман Данило Апостол і його доба (1727 – 1734) / Борис Крупницький. – Аугсбург, 1948. – 192 с.

7. Лазаревский А. М. Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. – К., 1888. – Т. 1. Полк Стародубский. – XVI, 470, XXX с.

8. Лазаревский А.М. Очерки малороссийских фамилий. Материалы для истории общества в XVII и XVIII веках, собираемые А.М. Лазаревским. Апостолы / Лазаревский А.М. // Русский архив. – 1875. – № 1. – С. 91-95.

9. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник / Модзалевский В.Л. – К., 1908. – Т. 1 (А – Д). – 519 с.

10. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года в 45 томах. – СПб., 1830. – Т. VIII (1728 – 1732 г.). – [2], 780, [7] с.

11. Радакова Е. Гетман Даниил Апостол в роли колонизатора / Радакова Е. // Киевская старина. – 1891. – Т. 33. – Кн. 1. – С. 458 – 468.

12. Универсалы гетмана Данила Апостола // Материалы для отечественной истории, издаваемые под редакцией М.О. Судьенка. – К., 1853. – Т. 1. – Отдел 3-й. – 1, X, 1, 168 с.

13. Устименко В. Жукля. З історії села на Чернігівщині / Устименко В. – К.: Етнос, 2009. – 608 с. іл.

Волерт Я.Л. К вопросу о частных владениях гетмана Данила Апостола (по материалам Генерального следствия об имениях 1729-1731 гг.)

На основании материалов Генерального следствия об имениях охарактеризованы частные земельные владения, принадлежавшие гетману Данилу Апостолу на территории Миргородского и Черниговского полков Гетманщины.

Ключевые слова: Украинское казачье государство, Миргородский и Черниговский полки, частные земельные владения, гетман Данило Апостол, Генеральное следствие об имениях 1729 – 1731 гг.

Volert Ya.L. Reflection on the private estate of Hetman Danilo Apostol (on the basis of materials of the General Survey of Landholdings 1729-1731)

A though a survey analysis of the materials of the General Survey of landholdings proves that Hetman Danilo Apostol had some private estate on the territory of the Myrhorod and Chernihiv regiments.

Key words: Ukrainian Cossack State, Myrhorod and Chernihiv regiments, land estates, hetman Danylo Apostol, General survey of landholdings in 1729 – 1731.

02.04.2011 р.

УДК 94(477.908):658.2:622.221/222:622.3 «17»

**М.Г. Кокшайкін
В.Д. Кириєвський
Ф.П. Пушкар**

МАЄТНОСТІ ШОСТЕНСЬКОГО ПОРОХОВОГО ЗАВОДУ У XVIII СТ.

Розглядається історія формування маєтностей Шостенського казенного порохового заводу та його військового поселення у XVIII ст. як основи подальшого розвитку м. Шостки.

Ключові слова: порох, Шостенський казенний пороховий завод, гребля з млином, скриня (шлюз), селітряна варниця.

Вивчення історії нашої держави неможливе без ретельного дослідження історії окремих її населених пунктів. Одним з таких місць України є місто Шостка Сумської області, яке сформувалося як військове поселення при Шостенському пороховому заводі (далі ШПЗ), що протягом двох століть забезпечував російську, а потім радянську армію порохом. Саме стратегічна функція цього підприємства за радянських часів була одним із чинників його втаємничення. Статус режимного об'єкту не тільки не сприяв дослідженню його історії, але навіть приховував факт існування ШПЗ. Відомо, що кожний такий завод мав іншу умовну назву та свою «легенду» виробництва. Історичні джерела були доступні лише вузькому колу фахівців, а офіційна версія його історії була написана тезисно та досить стисло [1, 362], [2, 9], [3, 65], [4, 6-8].

Шостка починає відлік своєї історії з XVIII ст., коли імператриця Анна Іоанівна (1730-1740) своїм указом від 21 травня 1739 року дозволила козакам виробляти порох «на заведених внонь в Україні порохових заводах». На виконання указу імператриці генерал-майор Іван Шипов віднайшов для нового порохового заводу «место и мельницу в Ніжинском малороссійском полку: на речке Шостке», де у серпні 1739 р. почав будувати «селитренный и пороховой амбары, и две светлицы для сушения пороха, и небольшой двор для бытия определенным к тому надзирателям и работникам» [5, 194]. Отже, забудова Шостки, як поселення при пороховому заводі, розпочалася з «небольшого двора».

Керувати новим заводом був призначений відставний майор Афанасій Постельников, якого Сенатським указом від 9 вересня 1737 р. направили в Україну «для определения к разным делам» [6, 129].

22 червня 1739 р. воронізький сотенний уряд передав «майору Постельникову для порохового заводу на речке Шостке плотину с мельницею, данная будто уневерсалом гетмана Апостола на ратушу Воронежскую, о двух колах мучных и одном ступном, с имеющимися при ней поселениями и принадлежащими весьма спустошенными гаями от приезду от Воронежа на пол версты (приблизно 25 гектарів), да за плотиною с четверть версты и